



**OBERTYN. ОБЕРТИН. אָבערטיין. ОПОВІСЦІ О ЖИЦІУ МІАСТЕЦКА. ОПО-
ВІДИ ПРО ЖИТТЯ МІСТЕЧКА. – WROCŁAW:
OŚRODEK «PAMIĘĆ I PRZYSZŁOŚĆ»,
2018. – 510 s.**

**OBERTYN. ОБЕРТИН. אָבערטיין. ОПОВІСЦІ О ЖИЦІУ
МІАСТЕЦКА. ОПОВІДИ ПРО ЖИТТЯ МІСТЕЧКА. –
ВРОЦЛАВ: ЦЕНТР «ПАМ'ЯТЬ І МАЙБУТНЄ», 2018. –
510 с.**

Досвід посткомуністичних транс-формацій у Польщі показав тісний взаємозв'язок поточної політики з історичними наукою та пам'яттю. Особливо актуалізувалася політика пам'яті (історична політика) з початком 2000-х рр., коли у країні частиною передвиборчих програм консервативних політиків і партій стало питання історичної традиції й повернення до героїчного нарративу.

Ширший теоретичний аналіз політичних практик, пов'язаних з інструменталізацією історії у суспільно-політичному житті, дозволив дослідникам чіткіше окреслити термінологічно явище історичної політики. Київський історик Г.Касьянов історичною політикою назвав «різновид політики, призначенням і змістом якої є цілеспрямоване конструювання і практичне застосування в політиці «історичної пам'яті» та інших форм колективних уявлень про минуле і його репрезентацій»¹. Формування сфери й характеру колективної пам'яті часто здійснювалося політичними елітами з метою «легітимізації держави і власного політичного табору, делегітимізації та подолання супротивників, посилення позиції держави на міжнародній арені»². Формами реалізації історичної політики вважається медійний переказ, музейно-виставкова діяльність, кіномистецтво, державний календар свят, пам'яткоохоронні ініціативи тощо.

Інституційним виміром реалізації історичної політики в Польщі стала діяльність низки установ, як-от Інститут національної пам'яті – Комісія з розслідування злочинів проти польського народу або Рада охорони пам'яті боротьби й мучеництва. Крім того, меморіальну діяльність провадили такі громадські структури, як Фонд «Борусія» в Ольштині, Фонд Стефана Баторія

¹ Касьянов Г. Past Continuous: Історична політика 1980-х – 2000-х: Україна та сусіди. – К., 2018. – С.27.

² Wolff-Powęska A. Pamięć – brzemię i uwolnienie: Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010). – Poznań, 2011. – S.69–70; Стриєк Т. Невловні категорії: Нариси про гуманітаристику, історію і політику в сучасних Україні, Польщі та Росії. – К., 2015. – С.31.

у Варшаві, Фундація «Пограниччя» у Сейнах, Фонд Святого Володимира у Кракові, Товариство любителів Львова і південно-східних кресів та ін. У 2007 р. у Вроцлаві було створено Центр «Пам'ять і майбутнє», який розпочав активну виставково-просвітницьку роботу та популяризацію новітньої історії Польщі, особливо після 1945 р. Відкритий при ньому у вересні 2016 р. Центр історії «Заездня» став одним з успішних проєктів про феномен Вроцлава 1945–2016 рр. зі сценографічною виставкою про місто та людей, котрі творять його нову ідентичність.

Повоєнне облаштування кордонів і насильницьке переселення мільйонів українців, поляків, німців із місць багатолітнього проживання призвело до зміни культурно-історичного ландшафту багатьох регіонів Центральної та Східної Європи. Відтак історична політика в Німеччині, Польщі, а згодом в Україні спрямовувалася на підтримку досліджень локальних трансформацій, особливо в повоєнну епоху. У 2016 р. вроцлавська організація «Пам'ять і майбутнє» ініціювала проєкт, присвячений Обертину – невеличкому містечку на Прикарпатті, та його поліетнічному населенню. Результатом реалізації польсько-українсько-білоруського проєкту за участю П.Зубовського, М.Мусяла (Вроцлав), С.Гладишука (Луцьк), П.Абламського (Брест) стала однойменна двомовна (польська, українська) історико-меморіальна книжка, видана за підтримки міністерства культури та національної спадщини Польщі й під патронатом Музею історії польських євреїв «Polin», Української асоціації дослідників усної історії.

Відбираючи спогади та систематизуючи їх за тематичними напрямками, упорядники провели аналітичну роботу, частково перевіривши зібраний матеріал зі статусу усної історії (історичної пам'яті) до науково-аналітичного опрацювання. На сторінках книжки зустрілися 54 колишніх або теперішніх мешканців Обертина – українці, поляки, євреї. Їхні розповіді доповнюють одна одну, запрошуючи читача до зустрічі-розмови колишніх сусідів, односельців, розкиданих по світу – в Польщі, Австрії, Ізраїлі, а також Україні. У розповідях знаходимо слова про міжнаціональну повагу на побутовому рівні, любов, співробітництво, а також про нехіть, зневагу чи ненависть.

У вступі один з упорядників П.Зубовський (Вроцлав), родина якого походить з Обертина, визнає: вказаний книжковий проєкт українською й польською мовами має сприяти активізації «дискусії, хоча б локальної, у Польщі та Україні про співіснування в минулому поляків, українців і євреїв у Східній Галичині, що може прислужитися розвитку кращого взаєморозуміння» (с.12). І, як видається, цієї мети досягнуто: презентації концепції проєкту в Полтаві (2018 р.), Львові, Івано-Франківську й Обертині (2019 р.) засвідчили слушність застосування методики польових досліджень, знаходження джерельних матеріалів в архівах і бібліотеках та спосіб їх використання у книжці, яка стала символічним діалогом поляків, українців, євреїв про літопис Обертина трьох періодів – II Речіпосполитої, Другої світової війни, перших двох десятиліть по її закінченню.

Першу частину видання відкриває вступна стаття польського україніста В.Менджецького (Інститут історії Польської академії наук),

який у 1990-х рр. проходив стажування в Інституті історії України НАН України й добре знає українську історіографію, основні краєзнавчі публікації. Зрештою, популярною в Польщі та званою в Україні стала його недавня велика праця про населення західноукраїнського регіону та його традиції в міжвоєнний період ХХ ст.³. Автор визнає, що постійне заселення території, яка в майбутньому отримала назву Східної Галичини, почалося в Х ст., можливо навіть у ІХ ст., коли хвиля розселення руського люду зі сходу перетнула Буг і Сян. Декілька сотень років Сянок, Кросно, Ярослав були руськими княжими містами та важливими оборонними пунктами західних регіонів Русі. У ХІV ст. ситуація радикально змінилася: король Казимир Великий завоював Галицьку Русь, у ХV ст. її включено до Корони Польської, започаткувавши «складні міграційні процеси й культурні зміни, які тривали століттями та перетворювали етнічно однорідні руські терени на розмаїте за національним складом пограниччя». Далі фахівець зазначає, що «коли польські володарі завоювали Галицьку Русь, цю територію стали заселяти прибульці з заходу. Насамперед поляки – представники короля, чиновники польської держави, римо-католицьке духовенство, а також шляхта, яка шукала маєтки та землі, щоб придбати або орендувати, купці, підприємці та ін.» (с.230). В.Менджецький підкреслює, що одним із наслідків включення Червоної Русі до Речі Посполитої була поступова культурна та мовна полонізація місцевої суспільної верхівки. Водночас спостерігався процес «русинізації» селян-переселенців (переїняття окремих слів, понять, мовних зворотів, елементів звичаїв і фольклору), які загалом не втрачали свого культурного спадку. У ХІХ ст. населення Східної Галичини було втягнуте у процеси суспільно-цивілізаційної модернізації, що виявлялося у швидкому зростанні суспільних, політичних, культурних, матеріальних потреб українців, поляків, євреїв. Утім, зауважує В.Менджецький, «просування щаблями суспільної кар'єри для людини селянського, дрібноміщанського чи єврейського походження в умовах Східної Галичини найчастіше означало вибір польської як мови спілкування». Усе це породжувало культурну полонізацію (а частково й онімечення) великої частини населення краю. У другій половині ХІХ ст. та на початку ХХ ст. активізувалися нові національні рухи, які прагнули пробудити у всіх національну свідомість. Розвивався й націоналізм, що «означав беззастережну появу відкритого конфлікту між польським та українським національними рухами, що виборювали право називатися господарем на території» (с.27–28). Водночас автор дискусійно трактує терміни «руський», «український», уважаючи, що «аж до 1939 р. значна частина селян – греко-католиків – називала себе «русинами» у традиційному значенні цього слова, не беручи до уваги зміну його семантики з плином часу». Термін «українець» вони пов'язували з тими членами місцевої спільноти, які були задіяні в політичну чи культурно-освітню діяльність. Там, куди сягнула й де здобула успіх українська національна ідея, населення починало

³ *Mędrzecki W.* Kresowy kalejdoskop: Wędrowki przez Ziemię Wschodnie Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939. – Warszawa, 2018. – 424 s.

називати себе «українцями» (с.29). Щодо євреїв, то вони були «іншими», але водночас «своїми»: вони жили власним життям, відокремлені від решти мешканців релігією, календарем, одягом, звичаями, мовою, проте залишалися в постійному тісному контакті з християнами в економічній сфері, а подекуди й у суспільній.

Із перспективи українського національного руху, наголошує В.Менджецький, міжвоєнна польська держава була ворогом, що стояв на шляху побудови незалежної України, та суперником, який ускладнював пропагування національної ідеології серед українських мас. Із перспективи Варшави кожен українець був потенційною загрозою для безпеки та єдності країни. Сміливим, як для польського науковця, є висновок про те, що під час пацифікації 1930 р. було застосовано принцип колективної відповідальності, і мешканці кількох сотень галицьких сіл, мішаних за національним складом населення, зазнали репресій. Указана акція кинула велику темну тінь на стосунки між людьми у цілому регіоні. Друга світова війна, підкреслює автор, розпочала останній етап в історії мультикультурної спільноти Східної Галичини, що розвивалася з часів середньовіччя. Обидва окупанти – Німеччина та СРСР – прагнули знищити характер цього регіону та замінити його своїм порядком – нацистським або радянським. В.Менджецький вважає, що обидві тоталітарні держави мали активну підтримку з боку частини українського національного руху: німці – радикальних націоналістів, а СРСР – українських комуністів і радикальних лівих. У тіні німецької окупації українські націоналісти розпочали «антипольську акцію», яка мала на меті «очищення» Західної України від «польського елемента». Автор називає населені пункти (Підкамінь, Гута-Пеняцька, дуже віддалені від Обертину), де було вчинено напади на поляків. Натомість ігнорує аналогічні збройні акції Армії крайової проти українських сіл. Водночас стверджує, що німецька машина терору знищила практично всіх із понад півмільйона євреїв Східної Галичини. Щоправда завершує свій вступний нарис В.Менджецький оптимістично: «Давня Галичина залишила добру пам'ять по собі серед останніх, ще живих її учасників, а також у міфології, яка щоразу більше й сміливіше заявляє про себе» (с.39).

Міжнаціональна перспектива погляду на історію Обертину могла би бути розширеною за рахунок запрошення до вступної статті й українського історика, який міг продемонструвати українську історіографічну перспективу відносин між українцями, поляками, євреями на Галичині, адже стаття В.Менджецького базується головню на польських джерелах і літературі.

Безумовно цінним і повчальним вважаємо нарис Й.Клюби та М.Якимович «Методологічні рефлексії щодо польових досліджень серед колишніх і теперішніх мешканців Обертину», де розкривається «кухня» діяльності інтердисциплінарної міжнародної дослідницької групи, учасники котрої в 2016–2018 рр. записали або ж віднайшли спогади уродженців цього галицького містечка в Україні, Польщі, Ізраїлі, Австрії, проаналізували документальні колекції в архівах України, Польщі, Росії, США. Інтерв'ю записувалися за технікою Ф.Шютце, що закладала певні методологічні правила,

дотримання яких дозволяло визнати запис історичним джерелом. Інтерв'ю складалося з трьох частин: перша була вільною біографічною розповіддю свідка історії, друга починалася після закінчення розповіді, і тоді з'являлася можливість з'ясувати всі неточності; у третій частині ставилися питання на важливі теми, про які не говорилося раніше. Інколи запис здійснювався за присутності третіх осіб, членів родини. За таких обставин дослідники приймали рішення про здійснення групового інтерв'ю, яке за суттю було ближчим до фокусного, ніж до біографічного. Фокусні інтерв'ю використовувалися для реконструкції історичної пам'яті й ідентичності. Загалом згаданій дослідницькій групі вдалося уникнути «узурпування» історії містечка однією з національних перспектив і відтворити багаторелігійний та поліетнічний характер міжвоєнної Східної Галичини, мешканці якої мали специфічну ідентичність, характерну для пограниччя. Важливо й те, що частину записів проведено в мішаних польсько-українських дослідницьких парах, завдяки чому зменшено ризик свідомого модифікування з боку співрозмовника. Загалом свідчення усної історії у книзі виступають не лише історичним джерелом, але й суб'єктивним актом пам'яті. Сторінки видання ще раз підтверджують, що межі між пам'яттю та історією з плином часу стираються, адже вони нерозривно взаємопов'язані. Як зауважили учасники проекту, «немає «фальшивих» біографічних наративів – усі розповіді з перспективи досвіду співрозмовників є правдиві, становлять свідчення конкретних людей, котрі саме так пам'ятають своє минуле» (с.50).

Записані спогади хронологічно поділено на три частини, в яких респонденти розповідають про життя в міжвоєнній Польщі, роки Другої світової війни та повоєнний період. Допитливий читач знайде у книжці літопис не лише Обертину, а й матеріали про науково-освітнє життя Львова, Чернівців, Коломиї, Станіслава, Перемишля, Кракова; формування та склад різних військових структур, що мобілізували місцеве населення; діяльність еміграції у Чехословаччині, США, Палестині; господарські зв'язки краю з різними країнами; долі політ'язнів у сталінських таборах; умови, наслідки депортацій українців і поляків після Другої світової війни тощо.

Книга стане у пригоді й дослідникам повсякденності, адже розповіді обертинців торкаються не лише суспільно-політичних реалій, але і практики мішаних шлюбів, освіти в державних та приватних закладах, релігійних, національних свят (інколи їх відзначали разом), обрядових традицій (весілля, похорони), способів інтеграції в нову радянську дійсність.

Важливо й те, що до написання приміток залучено науково-інформаційний матеріал не лише польських (Г.Грицюка, М.Климецького, І.Мотики, М.Герлиха, Я.Пісулінського), а й українських фахівців, зокрема А.Боляновського, Б.Боцюркова, О.Зайцева, С.Качараби, Т.Мартиненка, В.Меламеда, В.Мельника, Я.Стоцького, Я.Хонігсмана та ін. Добре укладений також іменний покажчик видання, однак відсутній – географічний.

Водночас вважаємо за необхідне висловити окремі зауваження. На нашу думку, автори необґрунтовано поділяють українське населення Обертину на українців, бойків, лемків. Неприйнятне пояснення етноніма гуцули:

«Горяни, що заселяють українську та румунську частини Східних Карпат, русинського походження. Традиційно займалися землеробством, скотарством і конярством» (с.447). Якщо в інших місцях зіставити це з назвою українці/русини, то у читача складається враження, що й українці, і лемки, і бойки є відламами якоїсь «русинської народності».

Уважаємо й те, що окремі спогади з дитячих літ слід верифікувати. Коли респондентка, на той час малолітня особа, розкаже про те, як «русський священик» підійшов до дівчинки на ім'я Людвінія і промовив: «Я тебе заріжу», то дуже важко вірити та прийняти таку пам'ять (с.114). У книзі трапляються неточності в перекладах, топоніміці (зокрема Турківський повіт названо «Турчанським», с.369). На с.13, 24 термін «doba nowożytnia» (тобто новий або ранньомодерний час) перекладено чомусь як «новітні часи».

Насамкінець відзначимо, що оригінальна метода вивчення локальної історії може стати полем для осмислення українськими краєзнавцями, педагогами, реконструкторами мікроісторії Центрально-Східної Європи. Адже спадщину, так само, як Батьківщину, як історію – не обирають⁴. Ці слова-роздуми наших київських колеґ щодо складної долі сходу України актуальні й для її заходу – Галичини, яка впродовж багатьох століть зазнавала державно-політичних та етнокультурних трансформацій, зазнавала змін без згоди більшості населення. Тож ми не повинні забувати, відмовлятися від минулого, яке не можемо змінити, від так званої чужинецької спадщини, а засвоювати життєві уроки негараздів і випробувань долі, цивілізаційні принади задля побудови гідного майбутнього дітей та внуків, наших міст і сіл, загалом соборної України.

⁴ *Кульчицький С., Якубова Л.* Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини. – К., 2016. – С.712.

Микола Литвин (Львів)
Любомир Хахула (Львів)